

teni. 1918-ban publikálták a *Századokban* a forráskiadási elveket, s ennek megfelelően jelentek meg a kötetek. Az okmányokat gondosan, az összes elérhető variánsban közölték, a szakkifejezéseket magyarították, a gondosan jegyzetelt forrásokat alapos bevezető tanulmányok világították meg.

A munkálatokban a két világháború közötti korszak jeles történészei vettek részt: Domanovszky Sándor, Károlyi Árpád, Szekfű Gyula, Eckhart Ferenc, Szentpétery Imre, Hóman Bálint, Mályusz Elemér, Csánki Dezső, Miskolczy Gyula, Lukinich Imre, Angyal Dávid, Viszota Gyula, Hajnal István stb. Az első kötet, a *Döblingi hagyatékek*, 1921-ben jelent meg. Klebelsberg szívesen támogatta a nagy témacsoportokat, vagyis a Széchenyi-sorozatot, a nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó köteteket, a nádor sorozatot, a

Batthyány-iratokat. Általában évente négy kötet, Klebelsberg életében összesen huszonegy kötet jelent meg. Azóta újabb húsz kötet látott napvilágot. E sorozattal, a Történelmi Társulat helyzetének konszolidálásával Klebelsberg, a nagy kultúrpolitikus valóban beírta nevét társulatunk jelentős munkásainak, elnökeinek sorába.

Nehéz feladat a XX. század második feléből kiemelni olyan történészt, tudomány-szervezőt, akit e felsorolásban Szilágyi Sándorhoz, Domanovszky Sándorhoz vagy Klebelsberg Kunóhoz hasonlíthatnánk. Legyen ez a jövő történészeinek feladata.

Kulcsszavak: *Szilágyi Sándor, Történelmi Társulat, Ipolyi Arnold, Magyar Nemzet Története tíz kötet, Klebelsberg Kunó, Magyarország újabb kori történetének forrásai*

IRODALOM

- Glatz Ferenc (1988): *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987*. Kossuth, Budapest
- Glatz Ferenc (1990): *Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kunó válogatott beszédei és írásai (1917–1932)*. Európa, Budapest
- Mann Miklós (1968): Adatok a Századok történetéhez Szilágyi szerkesztői korszakából. Századok. 1–2,

- Mann Miklós (1982): A nagykőrösi gimnázium híres évtizede. *História*. 6,
- Mann Miklós (1965): Az 1885-ös történészkonferencia és a történelemtanítás. *Magyar Pedagógia*. 3–4,
- Mann Miklós (1968): A millenniumi „Magyar Nemzet Története” szerkesztési munkálatairól. *Századok*. 5–6,

TÖRTÉNÉSZDIPLOMÁSOK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Nagy Péter Tibor

az MTA doktora, egyetemi tanár,
Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Wesley János Lelkészképző Főiskola
nagy.peter.tibor@gmail.com

A bőséges hazai historiográfiai szakirodalom sok, fontosnak ítélt történész személyiség pályáját és munkáit mutatja be. E szakirodalom tökéletesen alkalmas arra, hogy a történészek *legfontosabbjait* kiválaszthassuk, de nem törekszik a vizsgált személyek tulajdonságainak szociológiai értelemben standard leírására, s a nem publikáló történészekről természetesen nem szolgáltat adatokat. (Erős, 2000; Glatz, 1990, 1980; Hajnal, 1939 [1993]; Kriston, 1991; Lederer, 1969; Mályusz, é. n.; Márkus, 1963; Pók, 1982; R. Várkonyi, 1973; Várdy, 1976.)

Amiképp azonban a Történelmi Társulat szakmai rekrutációja is a történészdiplomások teljességére (sőt a történelem iránt érdeklődők még szélesebb körére) terjedt ki, a tudomány-szociológus-felsőoktatásszociológus számára is a „történészek társadalmi csoportja” sokkal szélesebb kategória, mint akikre a historiográfiai irodalom kiterjed.

a) „Történészek” mindazok, akik történelem szakos bölcsésztanári vagy bölcsészdoktori diplomával rendelkeznek. Minthogy Karády Viktor korábbi kutatásainak folytatásaképpen – az NKFP¹ és az OTKA támo-

¹ NKFP 5/074/2004, kutatásvezető Karády Viktor, OTKA 49378 kutatásvezető Nagy Péter Tibor, mindkettőről lásd: <http://wesley.extra.hu>

gatásával közös történelmi elitkutatást indítottunk, e csoportot szinte teljeskörűen ismerjük. A bölcsészdiplomások adatbázisát, amelyre további elemzéseim alapulnak, Biró Zsuzsanna Hanna gondozta. (Biró, 2008)

b) Azok a személyek, akiket a történész szakma valamilyen „nyilvános aktussal” befogadott, nem egyszerűen társulati tagként, hanem publikáló társként. A *Századok* írói köre mindenképpen ide tartozik, az ő elemzésük is lehetséges, tekintettel arra, hogy a *Századok* bibliográfiája rendelkezésre áll.

c) Azok, akiket történésznek tartanak a kortársak és az utókor, akiket a standardnak tekinthető historiográfiai kézikönyvek megemlítenek, illetve akiket a mérvadóknak tekinthető lexikonok „történészként” vagy „történetíróként” tartanak számon – ennek az utolsó csoportnak az elemzésére más alkalommal kell majd időt szakítanunk.

A történészdiplomások szocio-demográfiai háttere

A vizsgált időszak 9162 bölcsészdiplomása közül 1823-nak (19,9 %) van történész diplomája, azaz az egyik legnagyobb – szakválasztása szerint megragadható – bölcsész-alnépességről van szó. A történészdiplomával rendelkező népesség több csoportra osztható, aszerint,

	Történezt N=1823	Történezt %	Bölcsezt N=9162	Bölcsezt %
Csak tanár	1061	58,3	4849	52,9
Csak doktor	326	17,9	2477	27,0
Tanár és doktor	403	22,1	1657	18,1
Nem tudjuk*	33	1,7	179	2,0
Összesen	1823	100	9162	100

1. táblázat • Tanári és doktori végzettség a történezt- és az összes diplomás bölcsezt körében
(* Van diplomája, de az adatbázisban sem a doktorságra, sem a tanárvizsgára vonatkozó adat nem szerepel.)

hogyan tanári diplomát, bölcsezt doktori diplomát szerzett, vagy mindkettőt. (1. táblázat) Az első ránézésre is látható, hogy a történezt 80 %-a, míg az összes bölcsezt diplomásnak csak 70 %-a rendelkezik tanári végzettséggel, ami logikus, hiszen a bölcsezt karokon képezték azoknak a reáltudományoknak és humán tudományoknak a szakembereit is, amelyek nem voltak iskolai tárgyak. Doktori címet a történezt 40 %-a, a bölcsezt 45 %-a szerzett. Eme eltérések ellenére azonban a történezt érdemben összehasonlíthatók a bölcsezt kar egész népességével.²

A történezt között 60 % volt a férfiak aránya, a teljes bölcsezt népességben 58 % – ez sem jelent jelentős különbséget, azaz – ellentétben a lányok felé húzó előnyekkel és kémiával és a fiúk felé húzó klasszikus nyelvekkel és fizikával – „uniszex” szaknak számít – hasonlóképpen a magyarhoz és matematikához. (Biró – Nagy, 2008).

A fontos társadalmi háttérváltozóban a történezt *lényegesen* különböznek a bölcsezt átlagától. A történezt diplomások és a bölcsezt diplomások közötti különbséget sajátos, ún. reprezentációs mutatóval fejezzük

² Egy további tanulmányban a történeztet a magyar szakosokkal, a történezt tanárokat az összes tanárral, a történezt doktorokat az összes doktorral fogjuk összehasonlítani. A jelen tanulmányból kimaradt kereszt-táblákat lásd: <http://wesley.extra.hu>

ki, amely azt jelzi, hogy az adott tulajdonság mennyivel inkább jellemző a történeztre, mint a bölcseztre általában. Technikai értelemben ez a történeztre és az összes bölcseztre az adott vonatkozásban jellemző százalék számok hányadosát jelenti. Az apák foglalkozása alapján az apák vélelmezhető iskolai végzettsége szerint megvizsgáltuk a történezt és bölcsezt társadalmi háttérét. A szokásos és elterjedt iskolai hierarchiával ellentétben a diplomásokat két csoportra bontottuk és a doktori címmel rendelkezőket a többi fölé helyeztük, aminek segítségével az apák nemzedékének rétegszerkezetére jellegzetes szilvagram formájú képet kaptunk. Ennek két végpontján az elemi iskolai végzettséggel és a doktori fokozattal rendelkezők a népesség egy-egy tizedét teszik ki, míg középen három nagyobb, 20–30 %-os iskolázottsági tömbben (diplomás, érettségizett, polgári iskolát végzett) oszlanak meg a vizsgált apák.

A társadalom összetételével hasonlítva az alacsony végzettségű népesség igen erősen alulreprezentált a szülők között, a diplomások pedig sokszorosan felülreprezentáltak. (2. táblázat) E fő forma a történeztre és a bölcseztre egyaránt igaz: *de a történezt társadalmi összetétele kevésbé elit, mint a bölcsezt karé általában* – némiképp többen tartoznak a kevésbé iskolázott csoportokhoz, s némiképp kevesebben a diplomás csoportokhoz. Alá-

	Történezt (N=1326 ³)	Összes bölcsezt (N=6083)	Reprezentáció T/Ö*
Elemi	10,7	9,0	<u>1,19</u>
Polgári	23,2	21,5	<u>1,10</u>
Középiszkola	30,3	28,7	1,04
Diploma	26,2	30,2	0,87
Doktor	9,6	10,7	0,90
Összesen	100	100	

2. táblázat • A történezt- és az összes bölcsezt diplomás apjának vélelmezett isk. végzettsége (%)
(* A táblázatokban időnként kerekített számokat közlünk, de a reprezentációt mindig a pontos százalékszámok aránya alapján számoltuk ki. Ezért fordulhat elő, hogy például mindkét oszlopban 2,1%-os érték látható, a reprezentáció mégsem 1, hanem 1,04, mert a százalékszámok a 2,14% és a 2,06 % kerekítése révén jöttek létre. Azt mondhatjuk, hogyha legalább az egyik szám 1,0% vagy e fölött van, akkor az 1,08-szoros, illetve a 0,92-szeres reprezentáció (1,044/0,966, illetve 0,966/1,044) már valódi eltérést jelent. Ismeretes, hogy a „% számok hányadosa” problematikus mutató, hiszen kis számoknál kicsiny különbség is nagy, nagy százalékszámoknál ugyanakkora különbség elhanyagolhatónak tűnik. Ugyanakkor a százalékszámok közötti egyszerű különbségek nem elég kifejezőek. Minderről lásd módszertani cikkemet, Új Pedagógiai Szemle, 2008/3.)

húzással emeltük ki azokat az értékeket, ahol a felülreprezentáció 1,1-szeresnél nagyobb, és beszűkítettük, ahol az alulreprezentáció 0,9-es-nél kisebb értéket mutat.

Hasonlóképpen elmondhatjuk, hogy bölcsezt és történezt között egyaránt erősen felülreprezentáltak a budapesti és nagyvárosi születésűek. A ’nagyváros’ és ’kisváros’ fogalmak kialakítása azért tűnt célszerűnek, mert ha egyszerűen a jogi kategóriákat követnénk, akkor a törvényhatósági jogú városok kategóriája révén az ipari forradalom során jelentéktelenné vált, csekély lakosságúnak megmaradt középkori városok is bekerülnének a „jelentősebb városok” kategóriájába, viszont – ha a törvényhatósági jogú városok 1900-as listáját használnánk – kimaradna például a már akkor igen jelentősen iparosodott és urbanizált Miskolc. A „nagyvárosok” kategóriába tizenkilenc települést soroltunk, azokat, ahol 1900-ban harmincezernél több lakos élt. Jelentős részük természetesen a Horthy-korszakban már nem Magyarorszá-

gon lévő területen feküdt. A „városok” kategóriába közel százötven települést soroltunk, köztük az 1900-ban még harmincezer alatt maradó, de 1930-ban már a nagyvárosok többségét leköröző Győr, s néhány, a későbbi Budapesthez csatlakozó – s 1930-ra szintén inkább a nagyvárosok közé kívánczó – elővárost.³ A budapestiség a történezt diplomásokra *kifejezetten kevésbé jellemző*, mint a bölcseztre általában, sőt itt a bölcseztre képest nagyobb arányban találunk falvakból érkezetteket. A nagyvárosok és kisvárosok vonatkozásában nincsen lényeges eltérés.

³ A településváltozó továbbfejlesztésén folyamatosan dolgozunk, hisz célszerűnek tűnik pl. a húszezernél nagyobb lakosságú öt községet a „város” kategóriánkhoz sorolni, ugyanakkor a „nagyvárosok” és „kisvárosok” kategóriákat tovább bontani. Lehetséges természetesen Magyarország 13 ezer települését további csoportokra osztani, leginkább a nagyközségeknek, illetve járárszékhely-községeknek a kisebb községektől való elkülönítése, a nagyobb ipartelepekkel, vasútállomással rendelkező községek elkülönítése látszik hasznosnak. Lásd: <http://wesley.extra.hu/fontosabbtelepulesek.htm>

	Történészek (N=1812)	Összes bölcsész (N=9105)	Reprezentáció
nincs adat	0,9	0,9	0,98
Budapest	20,1	26,5	0,76
Nagyváros	17,7	18,4	0,96
Kisvárosok	19,2	17,9	1,07
egyéb település	42,1	36,3	1,16
Összesen	100,0	100,0	1,00

3. táblázat • A történet- és az összes bölcsészdiplomás születési helye a település jellege szerint (%)

A történelmi régiók a Budapestet jellemző alulreprezentáció miatt kivétel nélkül felülreprezentáltak, de e felülreprezentáció épp a legfejlettebbnek, legpolgárosultabbnak számító Dunántúlon a legkisebb, s a meglehetősen elmaradottnak számító Tiszántúlon a legnagyobb. (4. táblázat, A, B, C oszlopok)

A történet- és az összes bölcsészdiplomások területi eloszlását a következőképpen lehetne leírni: az alulfejlett területek javára, illetve Budapest hátrányára. Kívülről és távolról nézve mégis erősen budapesti háttérű szakmáról van szó, hiszen a diplomások ötöde Budapest-

ről származik. (4. táblázat A oszlop), Amennyiben azonban az egyes nagy régiók eltérő átlagos iskolázottsági szintjét is bealkaljuk az elemzésbe, másképp alakul a történet- és bölcsészdiplomások területi rekrutációja. (4. táblázat H oszlop) (A G és H oszlop technikailag úgy keletkezett, hogy kiszámoltuk az egyes területekre eső lakosok arányát az 1910-es polgári népességben, illetve a történet- és bölcsészdiplomások között, s a két százalékszám hányadosát adtuk meg, mint felül-, illetve alulreprezentációs jelzést).

A teljes lakosságra, illetve az érettségizett lakosságra számított reprezentációs mutatók

	A	B	C	D	E	F	G	H	I
Nyugati felvidék	6,4	6,3	13,8	10,5	6,9	1,02	0,46	0,61	0,92
Dunántúl	19,2	18,0	16,3	12,4	23,6	1,07	1,18	1,55	0,81
Duna–Tisza köze	15,5	14,3	16,2	12,5	22,7	1,08	0,96	1,24	0,68
Keleti Felvidék/É-Mo.	9,4	8,6	7,9	7,3	9,5	1,09	1,19	1,29	0,99
Tiszántúl/Partium	16,4	12,9	14,3	9,8	16,5	1,27	1,15	1,67	0,99
Tisza–Maros köze	4,3	4,2	11,8	8,1	4,7	1,02	0,37	0,53	0,92
Erdély	6,2	5,9	14,7	11,9	9,4	1,05	0,42	0,52	0,66
Budapest	20,1	26,5	4,9	26,7	6,6	0,76	4,13	0,75	3,04
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	1,00	1,00	1,00	1,00

(A – történet-; B – összes bölcsész; C – polgári népesség, 1910-ben; D – 8 középiskolai osztályt végzett; E – magyar anyanyelvű népesség; F – történet- és bölcsészdiplomások képest; G – történet- és bölcsészdiplomások lakossághoz képest; H – történet- és bölcsészdiplomások a nyolc középiskolai osztályt végzett lakossághoz képest; I – történet- és bölcsészdiplomások a magyar anyanyelvű lakossághoz képest)

4. táblázat • A regionális reprezentáció kérdése

között a legnagyobb különbséget éppen Budapest esetében tapasztalhatjuk: lakossági arányszámához képest Budapest több mint négyszeresen felülreprezentált. Az érettségizett népességnek azonban olyan nagy része koncentrálódik Budapestre, hogy ehhez képest Budapest alulreprezentált a történet- és bölcsészdiplomások között. Hasonlóképpen megfordul a Duna–Tisza közének mutatója, bár az ellenkező irányba: míg a teljes népességi arányhoz képest enyhén alulreprezentációt, az érettségizettekhez képest enyhén felülreprezentációt mutat. A Dunántúli és Tiszántúli felülreprezentációja erősen megnövekszik. A teljes egészükben elcsatolt országrészek mindkét mutató szerint alulreprezentáltak.

Ennek kétféle magyarázata is lehet:

- Az egyik, hogy a tömeges népességmozgás ellenére a trianoni határ mégiscsak határként viselkedik, természetes akadályává annak, hogy az e területről származók beiratkozzanak a budapesti egyetemre...
- Másfelől pedig, hogy az elcsatolt területeken a nem magyar anyanyelvűek többségben vannak, s a bölcsészkar, ezen belül a magyar nemzeti szimbólumokkal való azonosulást erősen megkövetelő történet- és bölcsészszak, a nem magyar anyanyelvű lakosság pályaválasztása szempontjából nyilván kevésbé jött szóba, mint a műszaki vagy orvosi egyetem. Érdemes tehát a magyar anyanyelvű lakossághoz képest is tanulmányozni a történet- és bölcsészdiplomások megoszlását (I oszlop). A vidék reprezentációját erősen meghaladó reprezentációval a Tiszántúli és a Keleti-Felvidék tűnik ki.

Összefoglalva: A történet- és bölcsészdiplomás választását a bölcsész diákságban a viszonylag kevésbé polgárosult területekről való származás felerősíti. A hagyományos, hierarchiába rendezhető tolóerők – az apa iskolázottsága, a településszerkezet, a regionális egyenlőtlenségek –

szempontjából tehát a történet- és bölcsészdiplomás kevésbé elit jellegűnek tűnik, vagy – másként fogalmazva – a bölcsészkar más szakjai (például az élőnyelvek) sokkal inkább vonzhatták az elitcsoportok leszármazottait, mint a történet- és bölcsészdiplomásokat.

Természetesen többféle vizsgálattal lehet árnyalni ezt a sommás képet. Válasszuk ki példaképpen azt a régiót, amely a történet- és bölcsészdiplomás szempontjából markáns felülreprezentációt mutat: a Tiszántúli. A Tisza bal parti régiójában a bölcsészdiplomás kiválasztásában általában erősebb a férfiak részvétele, mint országos átlagban, hasonlóképpen a történet- és bölcsészdiplomás esetében. Miközben a vidékiek között általában a diplomások negyede, itt a harmada jött 'nagyvárosból' (ez esetben Békéscsabáról, Debrecenből, Nagyváradról és Nyíregyházáról). Míg a vidéki diplomások fele kis településekről származott, a régióban csak kétötödnyi az innen érkezettek aránya. Összességében: a Tiszántúli „történet- és bölcsészdiplomás” hajlama elsősorban a „tiszántúli nagyvárosok” történet- és bölcsészdiplomás pályaválasztására indító hajlamával függ össze. A 20. századi gazdasági és kulturális súlyukhoz viszonyítva történet- és bölcsészdiplomás szerepet játszó városok társadalma átlagon felüli valószínűséggel termelt ki a történet- és bölcsészdiplomás pályaválasztására ösztönző habitust.

Míg a város–falu lejtővel, a regionális modernizációs jelzővel, s az apa iskolázottságával kapcsolatos egyenlőtlenségi meghatározók a 19–20. századi Európában és Észak-Amerikában általánosnak tűnnek⁴ – a társadalmak legfeljebb abban különböznek egymástól, hogy mekkora az iskolázott, városia-

⁴ Számos országot hasonlítottak már össze e tekintetben. ld.: *The International Handbook on the Sociology of Education: An International Assessment of New Research and Theory* országcímszavait (Torres–Antikainen, 2003)

sabb településen élő, fejlettebb régióból származó csoportok előnye az átlaghoz képest –, addig nagyon is *speciálisan közép-európai* az etnikai és vallási csoportok viszonya a felsőoktatáshoz, a bölcsészkarhoz, illetve a történelem szakmához.

Felekezeti és etnikai hovatartozás

A felekezeti sokszínű Magyarországon különösen jó lehetőség mutatkozik arra, hogy az egyes felekezetekhez tartozók felsőoktatási, bölcsészképzési, történelemképzési részvételi arányait mérlegeljük.

A vallás esetében természetesen többszörösen interpretálandó adatról van szó. A felekezeti háttér részben egyéb, ismeretlen társadalmi tényezők *helyettesítésére* szolgál – ritkábban arra, hogy egyazon csoporton belül eltérő habitusokra lehessen belőle következtetni. A felekezetek *vallásgyakorlata* ugyanis csak távoli (s egyelőre fel nem mérhető) összefüggésben van a felmutatott tanulmányi esélyekkel, választásokkal és teljesítménnyel. A zsidók gyakran megfigyelt kiemelkedő tanulmányi eredményeit ugyan össze szokták kapcsolni a zsidó vallási intellektualizmus, a „Könyv népe” habitusának hatásával, de a többi felekezetenél a kitűnőségi esélyeket már igen nehéz lenne a vallásgyakorlatból levezetni. A protestánsoknál – a bibliavetés okán – a vallási intellektualizmusból a katolikusokénál egységesen magasabb alfabetizmus következne, de Karády Viktor kiterjedt elemzéseiből tudjuk, hogy ez csak az unitáriusokra és lutheránusokra igaz, a kálvinistákra nem: a minőségi és mennyiségi iskolázottsági sorrendben (melyet az izraeliták, unitáriusok, evangélikusok vezető szerepe jellemez) a katolikusok megelőzik a reformátusokat, akik ekképpen csak a görög katolikus és görögkeleti népeket előzik meg.

A zsidó lakossági arányokhoz képest a dualizmus végén még többszörösen felülreprezentált zsidó bölcsészhallgatóság a vizsgált korszakra is csaknem másfélszeres felülreprezentációt mutat a teljes bölcsésznevelésben, viszont erőteljes *alulreprezentációt a történelem között. Azaz: a numerus clausus-szal akadályozott zsidó népesség kifejezetten a többi bölcsész pályát preferálja.* Vélhetőleg elsősorban azért, mert a történelmi pálya, mint elsősorban tanári pálya, a még mindig nagyrészt a történelmi keresztény felekezetek által fenntartott iskolarendszerben, illetve a mind egyértelműben antiszemita beállítottságú tanügyigazgatás befolyása alatt nem tűnik sem ideális, sem lehetséges munkahelynek a zsidók számára. Minthogy a történelemtanítás az iskolában nem egyszerűen szaktárgyként, hanem a nemzeti tudatformálás eszközeként funkcionált, a zsidó tanárok alkalmazását egyébként is ellenző körök e pozíciót különösen biztosítani akarták a számukra megbízhatóbbnak tűnők számára. A lakossági arányhoz képest a bölcsészek körében hasonló felülreprezentációt mutató evangélikusok is valamivel kevésbé vannak jelen a történelem körében, de a különbség itt sokkal kisebb: míg a zsidóknál a felülreprezentáció alulreprezentációvá változik, addig az evangélikusoknál a felülreprezentáció megmarad. Az evangélikus népesség általánosan magasabb szintű modernitása elegendő ahhoz, hogy a többi bölcsész pályát – elsősorban a modern nyelveket – jobban preferálja, mint a bölcsészkar általában, de az evangélikus iskolarendszer kvázi túlfeljelettsége mellett számukra a történelemszakos tanári pálya is kecsgetető.

A magyar társadalom két legtradicionálisabb és az iskolázottságban általában alulreprezentációt mutató aggregációja a görög katolikus és a református, jellemzi, hogy

inkább lesznek történészek, mint másféle bölcsészek – ahogy egy kevésbé modern közegtől el is lehet várni, hogy az ideológiai önmeghatározás értelmiségi pozícióit az egyének jobban preferálják, a közösség pedig erőforrásait inkább ilyen állások megteremtésére, mint másfelé fordítsa.

A bölcsészkar beiratkozási anyakönyvek közvetlen utalást nem tartalmaznak a diákok etnikai hátterére, *de névjellegük elemzése lehetséges.* Sokat vitatott, de statisztikailag eredményesnek bizonyuló módszer a magyar, német, szláv, román és egyéb névjellegűk szétválasztása. Természetesen ez az adat *az egyének* etnikai tudatállapotáról semmilyen információt nem ad, de statisztikai értelemben arról mindenképpen informál: *a család* nem tartotta indokoltnak, hogy az igen széleskörű névmagyarosítási mozgalomban részt vegyen. Ebből persze az is következik, hogy a magyar nevek között szétválaszthatatlanul összekeveredtek azok, akiknek „eleve” (azaz nem tudjuk mióta) magyar nevük volt, s akik esetében a család még 1-2 nemzedékkel azelőtt nem magyar jellegű nevet viselt. (Karády, 2001)

A hagyományosan modernebbnek, erősebben polgárosultnak számító nemzetiséghez tartozók, azaz a németek, a többi bölcsésznel kevésbé képviseltetik magukat a történészek között, hiszen míg a német névjellegűek az összes bölcsész 17 %-át, addig a történészeknek csak a 12 %-át tették ki. A „német” névjelleg a katolikusokon és evangélikusokon belül egyaránt fokozza a történészek relatív alulreprezentációját, a zsidókon belül viszont csökkeni – szoros összefüggésben azzal, hogy a zsidóknál a modernitás a névmagyarosítással összekapcsolódik. *Mindegyik* felekezeti csoporton belül a vélelmezhetően *kevesbé modern csoportok* mentek történésznek. (5. táblázat)

Összességében tehát megállapíthatjuk: a történelem szakos diploma mind az egyszerű,

mind a kombinált társadalmi mutatók szerint kevésbé elit jellegű, mint a bölcsészdiploma általában. Kiterjedt elemzések kellenének, hogy a bölcsészkar melyik nagy tömbje vonzza inkább az elitet: a természettudományoké, esetleg azért, mert nincsen kitéve ideológiai hullámnak, a klasszikus nyelveké, esetleg azért, mert a legrangosabb iskolatípus domináns tárgyát alkotják, a magyaré, esetleg azért, mert ideológiai szempontból talán még fontosabb tárgy, mint a történelem, vagy éppen az élő idegen nyelveké, mert szélesebb munkaerőpiacra készítene fel, s a Nyugattal való szellemi kapcsolat lehetőségét hordozzák, vagy éppen a tanárszakkal nem rendelkező exkluzív kis tárgyaké...

A Századok publikálói köre

Ha az „alkotó történész” definícióink egyikét, a „Századok alkotói körét” vetjük össze a bölcsészneveléssel, azonnal világossá válik, hogy „a történészdiplomások” erősen megosztott szakmai csoportot alkotnak. A Századokban *publikálók között ugyanolyan valószínűséggel találunk történelemszakos diplomásokat, mint nem történelemszakosakat.* Az „egyszerű” – tehát doktorátussal meg nem erősített – történelemtanári diplomásoknak, akik a Horthy-korszakban több mint ezren voltak, alig másfél százaléka publikált a *Századokban*, s e publikáló töredéknek is kétharmada a csak „néhányszor publikáló” közé tartozott. (Jelen vizsgálatban még nem különítettük el, hogy a publikálás 1949 előtt vagy után történt. Így a *Századokban* való publikálás *egyszerre* tükrözi, hogy kik válogatódtak ki a 30- as, 40-es évek, illetve az 50-es évek tudománypolitikai mechanizmusai révén...) A doktoráltak – ahogy ez várható is – jóval magasabb arányban fordulnak elő a szerzők között, egyhatodik publikált, s a publikálók harmada tizenöt

Vallás	Történe- (N=1823)	Összes bölcész (N= 9162)	Reprezen- táció	Vallás- és névjelleg	Történe- (N=1823)	Összes bölcész (N= 9162)	Reprezen- táció
Róm. kat.	59,1	57,0	1,04	kat. magyar	38,8	35,8	1,09
				kat. német	8,4	10,2	0,82
				kat. szlovák	11,9	11,1	1,07
Református				Ref	8,4	19,8	1,22
Evangelikus	7,9	8,8	0,90	ev. magyar	4,4	4,5	0,98
				ev. német	1,5	2,1	0,71
				ev. szlovák	2	2,2	0,94
Evang. Magyar	4,4	4,5	0,98	Evang. Német	1,5	2,1	0,71
Izraelita	3,0	9,0	0,34	izr. magyar	1,2	3,9	0,30
				izr. német	1,9	5,1	1,37
Görögkat.	2,8	1,6	1,70	Görögk.	2	1,6	1,70
				Egyéb + ismeretlen	2,9	3,7	0,78
Összesen	100	100	1	Össz.	100	1	1

5. táblázat • A történezdipomások és az összes bölcészdiplomás felekezeti és névjelleg szerinti összetétele (%)

alkalomnál gyakrabban, mondhatni rendszeresen tűnt fel a központi történezfolyóiratban. Megjegyzendő, hogy a doktori fokozattal rendelkezők körén belül azok, akik tanári fokozatot is szereztek, hasonlóan állnak, „a kettős karrier” lehetősége pusztán a leggyakoribb publikálásban veti őket vissza a doktorálókhoz képest.

Ezek az adatok legalább három legenda cáfolatára alkalmasak:

a.) Az egyik legenda a „tudós tanár” figurájának elterjedtsége. A tanárok folytatnak ugyan tudományos aktivitást, de a központi tudományos elitbe csak töredékük jut be. További vizsgálat tárgya lehet, hogy

az iskolai értesítőn kívül milyen arányban publikálnak tudományos közleményeket a tanárok...

b.) A másik közhiedelem – vagy inkább közérzet – a szakmában, hogy „régén a történezd doktorátusok színvonala igen magas volt”. A tények ezzel szemben azt mutatják, hogy a doktoráltak több mint négyötöde sem doktori tézisével, sem más alkotásával nem került be a központi tudományos folyóirat szerzőinek sorába. Egyelőre nem különítettük el ugyanis, hogy valaki tanulmánnyal vagy kisebb közleménnyel, könyvismertetéssel jelent meg a *Századokban*.

	Nem történe- (N=7340)	Történe- csak tanár (N=1061)	csak doktor (N=326)	tanár és doktor (N=350)
nem publikált	98,7	98,4	85,0	86,6
1–6 közleményt	1,1	1,1	8,3	8,4
7–14 közleményt	0,1	0,2	1,8	1,5
15-nél több közleményt	0,1	0,3	4,9	3,5
	100	100	100	100

6. táblázat • A Századokban publikáló történezszerzők tudományos aktivitása diplomatípus szerint (%)

c) A harmadik közhiedelem, hogy a tanári és tudományos pálya képzésének kettéválásottsága jól teszi a tudományos színvonalnak: ez sem igazolható, a tanári és doktori diplomával rendelkezők épp olyan jól teljesítenek, mint a csak doktori diplomával rendelkezők.

A *Századokban* publikáló történezszerzők nemi hovatartozása az elit erős maszkulinitását mutatja, a 80 %-os férfi részvétel 1,34-szeres férfi felülreprezentációt jelent az eredeti történezdipomás nemi arányokhoz képest, világosan tükrözve, hogy a nők magas aránya a diplomások között elsősorban a *középiszkolai tanári szakmának* szól. A doktori végzettségű családokból származók 1,33-szor, az egyéb diplomás családokból érkezők 1,6-szor felülreprezentáltak a publikálók között. Ez azt jelenti, hogy míg a történezd diploma megszerzésére már a középiszkolai végzettség (tehát például tanítói vagy tisztviselői családi háttér) is predesztinált, a publikáló történezszerzők jellegzetesen második generációs diplomások, s a budapestiek már majd kétszeresen felülreprezentáltak az összes történezszerzőhöz képest.

A viszonylag legnagyobb (3,41-szeres) felülreprezentációt a magyar névvel rendelkező zsidók, s némiképp lemaradva (2,14-szeres reprezentációval) a német névvel rendelkező evangélikusok

mutatják, de másfélszeresnél nagyobb a német névvel rendelkező zsidók és a magyar névvel rendelkező evangélikusok képviselője is. Azaz: a *Századokban* való publikálás „helyreállítani” látszik az iskola-rendszer szabad, *numerus clausus*-szal nem akadályozott időszakában, illetve szektorraiban érvényesülő kiválósági sorrendet. Még az is pontosan egybevág a szokásos kiválósági, illetve felülreprezentációs megfigyelésekkel, hogy a magyar katolikus, illetve a református népesség az átlag körül mozog, s ezen belül a katolikusok kissé jobban állnak, ill. hogy a két nagy szlovák csoport (evangelikus, katolikus) nagyjából egyformán (0,81-es, ill. 0,83-as mutatóval) alulreprezentáltak. A hagyományos elit-rekrutációs sorrendnek egyedül a katolikus németek alulreprezentációja mond ellent, de ezt is könnyen magyarázhatjuk azzal, hogy a katolikus németek (evangelikusoknál erősebb) kötődése a 20-30-as évek disszimilációs stratégiáihoz (Volksbund), illetve a velük kapcsolatos 1945 utáni gyanakvás csökkentette a szaktörténezd karrier valószínűségét.

A történelemszakos népesség és a *Századokban* publikálók összehasonlítása azt mutatja, hogy miközben a történelemtanári mivolt – vélhetőleg a *numerus clausus* következtében is – a bölcészszerzők átlagához képest tradicionálisabb, vidékibb, Horthy-kori értelemben vett

„nemzetibb” csoportoknak nyit utat, az alkotó elit önszelektív mechanizmusai most is, itt is az iskolázottabb, városibb háttérrel rendelkező, magyar zsidó, illetve magyar és német evangélikus csoportok viszonylagos fölényt mutatják.

IRODALOM

- Biró Zsuzsanna Hanna – Nagy Péter Tibor (2007): Nemi esélyek és nemi döntések a két világháború közötti bölcsészkarokon, *Educatio*, 4.
- Biró Zsuzsanna Hanna: (2008) A társadalmi nemek közötti különbségek empirikus kutatása a Horthy-korszak bölcsészdiplomásainak példáján. In: Pukánszky Béla (szerk.): *A neveléstörténet-írás új útjai*. Gondolat, Budapest, 105–120.
- Bourdieu, Pierre (1978): Rekonverziós stratégiák. In: Bourdieu, Pierre: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat, Budapest
- Erős Vilmos (2000): Mit jelent a történetírás-történet, és miért írunk ilyet? *Aetas*, 4.
- Glatz Ferenc (1980): *Történetíró és politika. Szekfű, Steier, Thim, Miskolczi felfogása nemzetéről és államról*. Akadémiai, Budapest
- Glatz Ferenc (1990): Újkor kutatás és forráskiadás. In: Glatz Ferenc: *Történetírás – korszakváltásban. Tanulmányok*. Gondolat, Budapest, 231–246.
- Gunst Péter (2000): *A magyar történetírás története*. Csokonai, [Debrecen]
- Hajnal István (1939 [1993]): Történelem és szociológia. *Századok* 73, 1, 1–32; 73, 2, 137–166. [újra: In: Hajnal István: *Tehnika, művelődés. Tanulmányok*. História Könyvtár. Monográfiák 2. História–MTA TtI, Budapest 1993. 161–204.]
- Karády Viktor (2000a): *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek, 1876–1945 történeti-szociológiai tanulmányok*. Replika Kör, Budapest
- Karády Viktor (2000b): Felekezet, tanulmányi kitűnőség és szakmai stratégia. Az érettségizettek pályaválasztása a dualista kor végén. In: *Festschrift Nagy Zsuzsa*. Debrecen University Press, Debrecen, 124–145.
- Karády Viktor (2001): Mennyire volt «magyar» a honi értelmiség a századfordulón? In: Lackó Miklós

Kulcsszavak: *szociológia, felsőoktatás-szociológia, történettudomány, historiográfia, egyetem-történet, elit, rekrutáció, regionális egyenlőtlenségek, felekezeti egyenlőtlenségek, nemzetiségi egyenlőtlenségek*

- (szerk.): *Filozófia és kultúra. Írások a magyar művelődéstörténet köréből*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 203–236.
- Karády Viktor (1992): Az Eötvös Kollégium és a École Normale Supérieure 1900 táján. *Új Pedagógiai Szemle*, 1, 70–84.
- Karády Viktor – Valter Csilla (1990): *Egy országos vonzaskörű szegedi főiskola, a polgári iskolai tanárképző diplomásai (1928–1950)*. Móra Ferenc Múzeum, Szeged
- Kriston Pál (1991): *A történetírás története*. Tankönyvkiadó, Budapest
- Lederer Emma (1969): *A magyar polgári történetírás rövid története*. Kossuth, Budapest, 53–58.
- Mályusz Elemér (é. n.): *A magyar történettudomány*. Bolyai Akadémia, Budapest
- Márkus László (1963): *A szociáldemokrata történetfelfogás fejlődéséhez*. Akadémiai, Budapest
- Pók Attila (vál., bevez.) (1982): *A Huszadik Század körének történetfelfogása*. Gondolat, Budapest
- R. Várkonyi Ágnes (1973): *A pozitivisták történetnézete a magyar történetírásban*. II.: *A pozitívizmus gyökerei és kibontakozása Magyarországon. 1830–1860. Tudománytörténeti tanulmányok*. Pamlényi Ervin (szerk.) 6. Akadémiai, Budapest
- Torres, Carlos A. – Antikainen, Ari (eds.) (2003): *The International Handbook on the Sociology of Education: An International Assessment of New Research and Theory*. Rowman – Littlefield, Lanham, Md
- Várdy Béla (1974): *Hungarian Historiography and the Geistesgeschichte School – A magyar történettudomány és a szellemtörténeti iskola*. Árpád Akadémia, Cleveland, OH
- Várdy Steven B. (1976): *Modern Hungarian Historiography*. East European Monographs. Columbia University Press, New York

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TANÁRI TAGOZATÁRÓL

Szabolcs Ottó

a történettudomány kandidátusa, ny. egyetemi docens
drsabolcs@ludens.elte.hu

Már a társulat 1867. május 15-én tartott első közgyűlésén, a közel háromszáz alapító tag előtt Horváth Mihály kijelölte az intézmény időt álló alapelveit. Természetesnek tűnik, hogy a nemzeti függetlenedési törekvések érzésvilágában alapvető kérdés a nemzeti tudat megőrzése. Horváth leszögezi: „Bizonyára a tévedés veszélye nélkül állíthatjuk, hogy nincs, nem lehet öntudatos nemzeti érzélem senkiben, aki nemzete történelmét nem ismeri [...] De a külön nemzetiség nem lehet cél önmagában; csak eszköz egy nagyobb célra, amely a haladásban, tökéletesítésben, az emberiség eszményéhez való közeledésben keresendő [...] E törvénynél fogva nemzetünk is csak úgy fog örüdeni hosszú életnek, s csak annyira fog fejlődhetni, ha és amennyire a külön nemzeteknek a haladás ösvényén mind konkrétábbá váló életéhez csatlakozik: más szóval: ha az emberiség közös irányának az ösvényén halad [...] De e mellett nem kisebb kötelessége minden nemzetnek híven megőrizni maga sajátos egyéniségét.” Ezért nem lehet öntudatos nemzeti érzélem senkiben, aki nemzeti történelmét nem ismeri.

Ezeknek a gondolatoknak a fényében a társulat a történelmi megismerés és megismertetés a nemzet emlékezetét feltáró és az egyetemes történelemben helyezni szándékozó

tudományos kutató, megismertető országos műhelyként, a nemzet emlékezetének köz-célú őrzőjeként kezdte meg működését.

Olyan szervezatként, amely összefogni szándékozott – és tudott – mindenkit, aki a történelemben akart munkálkodni, s mozgósítani a potenciális kutatókat, érdeklődőket, oktatókat. Közüggvé tudta tenni a történelmet, nemcsak a kíváncsiskodók, az *outsider*-ek részére, hanem elsősorban az alkotni vágyók között. Évi vándorgyűléseivel bejárta az akkor még bizony nem kicsike országot, vitte és hozta a híreket, a tudomány helyi és országos jelentőségű anyagait, eredményeit, mozgósított, inspirált, összefogott, irányított, hiszen ez a szervezet volt a történelemtudomány országos nagy és tevékeny műhelye. Egy olyan korban, amikor még nemigen voltak állami, országos átfogó – és összefogó – szakmai műhelyek, mint majd néhány évtizeddel később. Nem alakult még ki a kutatói profiság, nem tömörült még céhvé a történetírás, nem vált el egymástól a kutató és oktató történetész. A társulat az egész értelmiséghez – polgársághoz – szólt, de különösen a tanároknál találta meg legszélesebb bázisát. Hiszen a társulat megalapítói és serény munkásai jórészt maguk is tanárok voltak, akik egyszerre működtek a tanári katedrán és a kutatói Parnasszuson. A